

Ігор Прус,

аспірант кафедри публічного та приватного
права Таврійського національного
університету ім. В.І. Вернадського
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4553-4087>

АКТУАЛЬНІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНОМУ НАСИЛЬСТВУ

У статті проаналізовано актуальні напрямки удосконалення законодавчого інституту у сфері запобігання гендерно зумовленому насильству в Україні. Досліджено інформацію про позитивну тенденцію у нормативних змінах Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення. Виокремлено важливість ролі взаємодії нормативних положень і практичних дій відповідних органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, медичних служб у механізмі протидії гендерно зумовленому насильству. При цьому з'ясовано, що вагоме значення при забезпеченні ефективної системи реагування на насильство відіграє Національна поліція України. Прیدілено увагу питанню щодо особливого загострення гендерно зумовленого насильства в період збройної агресії росії.

Ключові слова: гендерно зумовлене насильство, домашнє насильство, національне законодавство, адміністративне правопорушення, кримінальне правопорушення, Національна поліція України, міжнародний досвід.

Prus I.

Actual areas of improvement of Ukrainian legislation in the field of prevention of gender-based violence

The article analyzes current directions of improvement of the legislative institute in the field of prevention of gender-based violence in Ukraine. Information about a positive trend in regulatory changes to the Criminal Code of Ukraine and the Code of Ukraine on Administrative Offenses was studied. It was found that the term «gender-based violence» includes not only women and girls, but also other population groups, as well as different situations in which such a manifestation of violence is possible. The opinion is proved that the legislation itself or the appropriate changes made to it will not be able to fully provide a mechanism for combating gender-based violence. The importance of the interaction of regulatory provisions and practical actions of relevant state authorities, local self-government bodies, public organizations, and medical services in the mechanism of combating gender-based violence is highlighted. At the same time, it was found that the National Police of Ukraine plays a significant role in ensuring an effective response system to violence. The problem of repeated perpetration of such violence, impunity for the offender, and generally «healthy» social relations directly depends on the effectiveness of the response of the authorized units of the National Police of Ukraine to the facts of violence and counteraction to it. Attention is paid to the issue of a particular aggravation of gender-based violence during the period of Russia's armed aggression. The «weakness» of the norms of international law regarding the prosecution of perpetrators of violent acts was determined. Conclusions were made that the adoption of a number of legal acts on the regulation of gender relations led to the formation of a mechanism for realizing gender equality, reducing cases of discrimination, ensuring equal rights of women and men in all spheres of society's life.

Keywords: gender-based violence, domestic violence, national legislation, administrative offense, criminal offense, National Police of Ukraine, international experience.

Постановка проблеми. В Україні питання гендерно зумовленого насильства є однією з ключових питань і проблем, що потребують негайного вирішення як на законодавчому рівні, так і на політичному, культурному та інших сферах життєдіяльності суспільства та держави. Обґрунтування ефективних інструментів протидії та попередженню гендерно зумовленому насильству вимагає супроводу належного правового забезпечення. Більше того, саме нормативне законодавство має стати основоположним складовим елементом у механізмі запобігання такого насильства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу нашого дослідження становлять наукові праці таких учених як О. Бандурка, А. Берендєєва, І. Булах, Г. Герасименко, К. Гусєва, Т. Костіна, М. Маргінова, Н. Нестор, Н. Сербіна, В. Томіна, О. Ярошенко та ін.

Метою статті є дослідження нормативно-правових актів у питанні регулювання гендерних відносин та формулювання рекомендацій з удосконалення чинного законодавства щодо запобігання гендерно зумовленому насильству.

Виклад основного матеріалу дослідження. В українському суспільстві тривалий час взаємовідносини чоловіка і жінки розглядалися, переважно, в контексті приватної, особистої сфери, такої, що не потребувала жодного втручання зі сторони держави. Тим більше, історично, українська жінка уособлювала у собі берегиню духовно-моральних і сімейних цінностей. Проте, не варто забувати і про факти послухності та повинності жінок перед своїми чоловіками. Відповідний менталітет, що сформувався серед нас, породив гендерні диспропорції практично у всіх сферах суспільного життя і це призвело до численних правопорушень.

Поняття «гендерно зумовлене насильство» («gender-based violence») описує насильство, яке вчиняється щодо осіб через їхню стать або стосується переважно осіб певної статі. Це крайній вияв дискримінації за ознакою статі, жертвами якого найчастіше стають жінки [6, с. 81]. При цьому зауважимо, що на початку свого становлення термін «гендерне насильство» («гендерно зумовлене насильство») позначав насильство, яке здійснюється по відношенню до жінок та дівчат. Тобто це поняття не включало інші категорії людей, зокрема чоловіків. На сучасному етапі спостерігається тенденція до розширення цього терміна та його перехід у «парасольковий термін» («umbrella term») [6, с. 82]. Тобто включення до визначення цього терміна не тільки жінок і дівчат, але й інших груп населення, а також виокремлення різних ситуацій при яких можливий такий прояв насильства.

На думку ряду науковців гендерно зумовлене насильство може виражатися в різних формах, які охоплюють сексуальне насильство та торгівлю людьми, напади або переслідування, образи, погрози або принизливе ставлення тощо. Однак найпоширенішим проявом гендерно зумовленого насильства по всьому світу виступає насильство в родині, тобто з боку подружжя або інтимного партнера [1, с. 97].

При цьому слід зазначити, що законодавчий інститут щодо регулювання питань гендерно зумовленого насильств в Україні на теперішній час набуває свого розвитку. Так, варто згадати про ряд правових актів, які прийняті на впровадження та підтримку політики попередження та протидії гендерному насильству. Йдеться про Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [10], Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [9], метою якого є досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства шляхом правового забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ліквідації дискримінації за ознакою статі та застосування спеціальних тимчасових заходів, спрямованих на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати рівні права, надані їм Конституцією і законами України. Також варто зазначити про підписання Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашнього насильства та боротьби з цими явищами» [8], Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кримінальний кодекс України. Щодо останнього, то на думку ряду науковців [3, с. 100], на сьогодні його норми належним чином забезпечують протидію гендерно зумовленому насильству. Разом з тим деякі положення вищезгаданого Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашнього насильства та боротьби з цими явищами» є спірними та безпідставними у питанні внесення суттєвих змін до Кримінального кодексу України, так як здійснюють підміну ряду сталих і ґрунтовних кримінально-правових понять.

Стамбульська конвенція набула чинності для України 1 листопада 2022 року. Відповідно до ст. 2 Конвенція застосовується до всіх форм насильства стосовно жінок, у тому числі домашнього насильства, яке зачіпає жінок непропорційно. Разом із цим положеннями Стамбульської конвенції виокремлено поняття «гендер», яке означає соціально закріплені ролі, поведінку, діяльність і характерні ознаки, які певне суспільство вважає належними для жінок та чоловіків [5]. До того ж можна говорити і про цікаве трактування поняття «домашнє насильство», під яким розуміються всі акти фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які відбуваються в лоні сім'ї чи в межах місця проживання або між колишніми чи теперішніми подружжями або партнерами, незалежно від того, чи проживає правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні або незалежно від того, чи проживав правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні. Звідси можна стверджувати про визнання Конвенцією так званої гендерної нейтральності. Але, якщо уважно аналізувати зміст Конвенції загалом, то основний акцент у питанні гендерного насильства все ж таки відведено жінкам. Також у Преамбулі Конвенції чітко зазначено, що насиль-

ство стосовно жінок є проявом історично нерівного співвідношення сил між жінками та чоловіками, яке призвело до домінування над жінками та дискримінації жінок чоловіками.

Позитивну тенденцію у нормативних змінах Кримінального кодексу України можна відслідкувати через доповнення його статтею 126-1 «Домашнє насильство» [7], де останнє визначається як умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи. Разом з тим виникають сумніви у питанні щодо розуміння законодавцем систематичності таких дій. Зокрема, в постанові Верховного Суду від 25.02.2021 року у справі № 583/3295/19 суд звернув увагу на наступне: «словосполучення «систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства» описує діяння. Закінченим кримінальне правопорушення вважається з моменту вчинення хоча б однієї із трьох форм насильства (фізичного, психологічного чи економічного) втретє, у результаті чого настав хоча б один із вказаних в законі наслідків. При цьому не має значення, чи було відображено в адміністративному протоколі поліції, в обмежувальному приписі чи в іншому документі факт перших двох актів насильства. Факт документування має значення для доказування систематичності, але не більше ніж інші передбачені законом докази» [11]. Звідси можна зробити висновок про те, що особу можна притягнути до відповідальності за ст. 126-1 КК України лише у випадку, коли наявні три задукоментовані випадки насильства. Однак, незважаючи на сформовану правову позицію Верховного Суду, в якій надано в певній мірі роз'яснення щодо практичного застосування статті 126-1 Кодексу, і надалі в судовій практиці виникають труднощі щодо кваліфікації діяння як «систематичного» у зв'язку з існуючою прогалиною, пов'язаною з відсутністю офіційно закріпленого законодавчого тлумачення.

У переліку завдань Кодексу України про адміністративні правопорушення є охорона прав і свобод громадян, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі точного і неухильного дотримання Конституції і законів України, поваги до прав, честі і гідності інших громадян, до правил співжиття, відповідальності перед суспільством. 1 серпня 2021 року набрав чинності Закон № 1604-IX «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за вчинення домашнього насильства та насильства за ознакою статі», яким внесені зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення. Відповідно ст. 173-2 КУпАП передбачає відповідальність за вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, тобто умисне вчинення будь-яких діянь (дій або бездіяльності) фізичного, психологічного чи економічного характеру (застосування насильства, що не спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право, тощо), внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого, а так само невиконання термінового заборонного припису особою, стосовно якої він винесений, або неповідомлення уповноваженим підрозділом органів Національної поліції України про місце свого тимчасового перебування в разі винесення такого припису. Окрім цього, варто звернути увагу на доповнення Кодексу України про адміністративні правопорушення ст. 39-1 «Направлення на проходження програми для особи, яка вчинила домашнє насильство чи насильство за ознакою статі», у якій йдеться, що у разі вчинення домашнього насильства чи насильства за ознакою статі суд під час вирішення питання про накладення стягнення за адміністративне правопорушення має право одночасно вирішити питання про направлення особи, яка вчинила домашнє насильство чи насильство за ознакою статі, на проходження програми для таких осіб, передбаченої Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» чи Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [4].

Важливо також зазначити, що саме законодавство або внесені належні зміни до нього не зможуть в повній мірі забезпечити механізм протидії гендерно зумовленому насильству в Україні. У цьому питанні ми повинні розуміти про важливість так званої взаємодії нормативних положень і практичних дій відповідних органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, медичних служб, правової допомоги і т.д. У першу чергу слід зосередитися на ролі Національної поліції України як правоохоронного органу, що забезпечує безпеку кожного з нас. Поліція є першим контактним інститутом між постраждалою особою від насильства та судом. Вона відіграє важливе значення при забезпеченні ефективної системи реагування на насильство. Останнім часом навіть проводяться спеціальні навчально-методичні тренінги операторів служби «102» з метою формування у них розуміння поняття «гендерно зумовлене насильство» та для того, щоб навчити їх ідентифікувати і реагувати на випадки такого насильства [2, с. 107]. Звідси виходить, що від ефективності реагування уповноважених підрозділів органів Національ-

ної поліції України на факти насильства та протидії йому безпосередньо залежить питання повторності вчинення такого насильства, безкарності правопорушника та й загалом «здорових» суспільних відносин. Проте, в окремих випадках даний правоохоронний орган не може вчасно відреагувати на правопорушення, пов'язані із гендерно зумовленим насильством, так як постраждалі особи замовчують інформацію і жодним чином не бажають або бояться розповісти про вчинки своїх кривдників. У цьому питанні важливим є дослідження причин такого замовчування, а також вдосконалення правового забезпечення щодо запобігання та протидії насильству.

Також варто наголосити, що питання гендерно зумовленого насильства в Україні набуло особливого загострення в період збройної агресії росії. Ті жахливі звірства над жінками, дітьми, численні звалтування, каліцтво статевих органів, тортури та мордування були і залишаються непоодинокими фактами злочинних дій. І допоки міжнародна спільнота роздумує над тим, яким чином можна притягнути кривдників до відповідальності, бо норми міжнародного права, як виявилось, є «заслабкими», необхідно негайно надавати допомогу постраждалим. Нехай це буде звичайний людський прояв, нехай це буде допомога від рідних, сусідів, друзів, адже нам важлива сама допомога, в першу чергу, моральна сторона цієї допомоги. А там де є мораль, там є і право.

Висновки. Прийняття ряду нормативно-правових актів у питанні регулювання гендерних відносин зумовило формування механізму реалізації гендерної рівності, зменшення випадків дискримінації, забезпечення рівних прав жінок та чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства.

Проте, незважаючи на законодавчі зміни, на практиці гендерні проблеми і досі залишаються невирішеними. Це пояснюється тим, що на рівні суспільної свідомості та законодавчим закріпленням принципів гендерної рівності існує ряд протиріч. Саме тому запобігання гендерно зумовленому насильству в Україні обов'язково має виходити від самої людини, від її бажання і змоги звернутися за допомогою, заявити про себе як потерпілу особу, жертву. А лишень тоді держава в особі відповідних органів стане на захист, відкриє широкі можливості для самореалізації і тим самим втілить законодавчі норми у життя.

Список використаних джерел

1. Герасименко Г. В. та ін. Підходи до формування політики протидії гендерно зумовленому насильству в Україні. *Український соціум*. 2016. № 2(57). С. 97-103.
2. Гусева К. А., Мартинова М. В. Діяльність уповноважених підрозділів органів Національної поліції у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та гендерної дискримінації. *Часопис Київського університету права*. 2018. №3. С.104-108.
3. Кісілюк Е. М., Смаглюк О. В. Кримінальна відповідальність за гендерно зумовлене насильство в Україні. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2018. № 1(3). С. 96-104.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 10.12.2022)
5. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (дата звернення: 04.12.2022)
6. Костіна Т., Булах І. Гендерно зумовлене насильство та його види: домашнє насильство. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. 2021. Випуск 11. С. 80-86.
7. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text> (дата звернення: 10.12.2022)
8. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 06.12.2017 р. № 2227-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#Text> (дата звернення: 03.12.2022)
9. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005 р. № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text> (дата звернення: 10.12.2022)
10. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 05.12.2022)
11. Систематичність при домашньому насильстві: проблеми практики. URL: <https://jurfem.com.ua/systematychnist-pry-domashnyomu-nasylstvu/> (дата звернення: 10.12.2022)

References

1. Herasymenko, H. V. ta in. (2016). Pidkhody do formuvannya polityky protydyi henderno zumovlenomu nasyt'stvu v Ukrayini [Approaches to the formation of a policy of combating gender-based violence in Ukraine]. *Ukrayinskyi sotsium – Ukrainian Society*, 2 (57), 97-103 [in Ukrainian].
2. Husyeva, K. A. & Martynova, M. V. (2018). Diyalnist upovnovazhenykh pidrozdiliv orhaniv Natsionalnoyi politysiyi u sferi zapobihannya ta protydyi domashn'omu nasyt'stvu ta hendernoyi dyskryminatsiyi [Activities of authorized units of the National Police in the field of prevention and counteraction of domestic violence and gender discrimination]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava – Journal of the Kyiv University of Law*, 3, 104-108 [in Ukrainian].
3. Kisilyuk, E. M. & Smahlyuk, O. V. (2018). Kryminalna vidpovidalnist za henderno zumovlene nasyt'stvu v Ukrayini [Criminal liability for gender-based violence in Ukraine]. *Visnyk penitentsiarnoyi asotsiatsiyi Ukrayiny – Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine*, 1(3), 96-104 [in Ukrainian].
4. *Kodeks Ukrayiny pro administratyvni pravoporushennya pryiniaty 07 hrudnya 1984 roku № 8073-X [Code of Ukraine on administrative offenses] (1984, Hruden'07)*. Retrieved from [http:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10) [in Ukrainian].
5. *Konventsyya Rady Yevropy pro zapobihannya nasyt'stvu stosovno zhinok i domashnomu nasyt'stvu ta borot'bu iz tsymy yavyschamy [Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence]*. Retrieved from [http:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text./](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text/) [in Ukrainian].
6. Kostina, T. & Bulakh, I. (2021). Henderno zumovlene nasyt'stvu ta yoho vydy: domashnye nasyt'stvu [Criminal liability for gender-based violence in Ukraine]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya psykholohichni nauky – Bulletin of Lviv University. Psychological sciences series*, 11, 80-86 [in Ukrainian].
7. Kryminalnyy kodeks Ukrayiny vid 5 kvitnya 2001 roku [Criminal Code of Ukraine of April]. (2001, Kvitnya 5). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 25-26, 131. Retrieved from: [https:// zakon.rada.gov.ua /laws/ show/638-15#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text) [in Ukrainian].
8. *Zakon Ukrainy Pro vnesennya zmin do Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrayiny z metoyu realizatsiyi polozhen Konventsyyi Rady Yevropy pro zapobihannya nasyt'stvu stosovno zhinok i domashnomu nasyt'stvu ta borotbu z tsymy yavyschamy: pryiniaty 06 hrudnya 2007 roku №1103-V [Law of Ukraine On Amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine in order to implement the provisions of the Council of Europe Convention on the prevention of violence against women and domestic violence and the fight against these phenomena] (2007, Hruden 06)*. Retrieved from [http:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#Text](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#Text) [in Ukrainian].
9. *Zakon Ukrainy Pro zabezpechennya rivnykh prav ta mozhyvostey zhinok i cholovikiv: pryiniaty 08 veresnya 2005 roku № 2866-IV [Law of Ukraine on ensuring equal rights and opportunities for women and men] (2005, Veresen 08)*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text> [in Ukrainian].
10. *Zakon Ukrainy Pro zapobihannya ta protydyu domashnomu nasyt'stvu: pryiniaty 07 hrudnya 2017 roku № 2229-VIII [Law of Ukraine on Prevention and Combating Domestic Violence] (2017, Hruden 07)*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> [in Ukrainian].
11. *Systematychnist pry domashn'omu nasyt'stvi: problemy praktyky [Systematization in domestic violence: problems of practice]*. Retrieved from: [https:// jurfem.com. ua/systematychnist-pry-domashnyomu-nasyt'stvu/](https://jurfem.com.ua/systematychnist-pry-domashnyomu-nasyt'stvu/) [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 07.12.2022.